

1. Вологодцев І. Селянське будівництво за даними сільськогосподарського перепису 1927 р. // Вісник статистики України. – Харків, 1929. – №1.; Вольховський В. Суцільна колективізація та ліквідація куркульні, як класу. – Харків, 1931.
2. Історія селянства Української РСР. В 2-х т. – К., 1967. – Т.2.
3. История Украинской ССР. В 10-ти т. – К., 1984. – Т.7.
4. Царенко О.М., Захарчук А.С. Економічна історія України і світу. Курс лекцій. – Суми, 2000.
5. Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства, 1927 – 1935. – М., 1957.
6. Організація хлібоздавання державі 1933 року на Україні: Довідник. – Харків, 1933.
7. Упокорення голодом. Зб. документів / АН України; Ін-т археографії. – К., 1993.
8. 33: Голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк. – К., 1991.
9. КПРС в резолюціях, рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1980. – Т.5.
10. Чубар В.Я. За дальше піднесення соціалістичного сільського господарства. – Харків, 1933.
11. Державний архів Харківської області. – Ф.Р-525. – Оп.1. – Спр.418.
12. Чорні жнива: Голод 1932 – 1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини: (Документи, спогади, списки померлих). – К.; Х., 1997.

О.В. Лісовська

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 60-х рр. XX ст.)

У сучасних умовах, коли здійснюються реформи в аграрному секторі країни, виникла потреба в створенні справді достовірної історичної панорами розвитку історичної аграрної науки. Вивчення і аналіз досвіду минулого може значно полегшити вирішення багатьох питань сьогодення, в тому числі проблем, пов'язаних із матеріально-технічним забезпеченням села.

У більшості досліджень радянського періоду відображено лише матеріали позитивного характеру, що ілюстрували виконання партійних постанов та вказівок. Вони виконані в характерному для тих часів традиційному стилі і змісті. Широке коло питань, пов'язаних з електрифікацією трудомістких процесів у сільському господарстві, висвітлено в праці М. Журавльова [1]. Праця М. Черненка була присвячена показу зусиль по забезпеченню сільського господарства енергетичними потужностями, електрифікації і механізації виробничих процесів [2]. В дослідженні Ю. Бабенка, Г. Гладкова, Г. Клименка та ін. [3] було наголошено на провідному значенні електрифікації не лише для розвитку матеріально-технічної бази села, але й для побудови матеріально-технічної бази комунізму. І. Дорош обґрунтував ефективність капітальних вкладень у сільську електрифікацію [4].

Відзначимо, що в усіх наукових працях періоду незалежності питання стану і розвитку матеріально-технічної бази села, в тому числі електрифікації сільського господарства, не знайшло свого цілісного відображення. Висвітлення цієї теми здійснювалося

лише в загальному контексті аналізу аграрної політики в Україні у 60 – 80 х рр. [5 – 8]. Нині дослідники продовжують активно працювати в цій надзвичайно важливій для подальшого аграрного розвитку сфері людського буття. Однак ряд питань ще потребує свого подальшого висвітлення. Останні надбання українських науковців не вичерпують пошукових та публікаційних можливостей тематики дослідження, проте вони стали достатньо надійним фундаментом для творчого осмислення проблеми і визначення найбільш важливих напрямків подальшого вивчення всього комплексу питань, що стосуються стану матеріально-технічного забезпечення електрифікації сільського господарства в період, що взятий до розгляду.

Отже, автор статті ставить за мету проаналізувати матеріально-технічне забезпечення сільського господарства в Українській РСР (друга половина 60-х рр. XX ст.).

Однією з вирішальних умов виконання завдань по розвитку сільського господарства, накреслених центром на 1960-ті роки, було всемірне розширення механізації та електрифікації виробництва, дальше оснащення колгоспів та радгоспів передовою технікою.

Починаючи з 1958 р., в аграрному секторі Української РСР відбувався спад. В зв'язку з цим велика увага почала приділятися реформуванню та зміцненню матеріально-технічної бази села. У серпні ЦК КПРС і МР СРСР, а в грудні 1966 р. ЦК КПУ і РМ УРСР прийняли постанову „Про електрифікацію сільського господарства в 1966 – 1970 рр.” Передбачалося до 1970 р. довести споживання господарствами електроенергії з державних джерел до 80–90 %, електрифікувати всі житлові будинки на селі. Утричі мало бути збільшене загальне споживання селом електроенергії. Для контролю за розв'язанням цих завдань при Мінсільгоспі республіки створювалися спецуправління по застосуванню електроенергії з органами на місцях, підпорядкованих по вертикалі.

За цей період було досягнуто певних успіхів. У 1960 р. УРСР було витрачено 2,13 млрд. кВт-год., 1965 р. – уже 4,5, а в 1970 р. – 7,9 млрд. кВт-год. На початку 1971 р. в колгоспах і радгоспах республіки працювало понад 1 млн. двигунів (у 2,5 р. більше, ніж на кінець 1965 р.). Однак загалом в УРСР споживання електроенергії зростало повільнішими темпами. На 1969 р. УРСР посідала 6-те місце серед інших союзних республік за рівнем споживання електроенергії в громадському господарстві колгоспів у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь [9, 2 – 3].

У 1970 р. ще в 108 колгоспах (2 %), 18 радгоспах електроенергія не використовувалася зовсім. Значна частина господарств не в змозі була самостійно розв'язати проблему підключення до державних джерел електроенергії і продовжували використовувати власні. В Україні таких залишалось 583 колгоспи, або 6,4 % від загальної їх кількості [10, 264].

Негаразди у справі електрифікації негативно позначилися на загальному рівні споживання електроенергії. Незалежно від того, що протягом другої половини 60-х рр. зросло її споживання колгоспами і радгоспами на 1815 млн. кВт-год. і доведено до 4977 млн. кВт-год., рівень споживання

залишався далеким від необхідного. На 1 га орної землі використовувалося 80–120 кВт-год., тоді як виробнича необхідність становила 200 кВт-год. На виробничі потреби використовувалося 85 % електричної енергії, що надходила, і лише 10–15 % її застосовувалося в соціальній сфері [11, 80]. Так, лише на 8,5 % було електрифіковано роздачу кормів, видалення гною – на 38,8 %, доїння корів – на 42 %. На молочно-тваринницьких фермах Черкаської області в 1968 р. роздача кормів була електрифікована лише на 1,5 %, прибирання гною – на 23,4 %, доїння корів – на 30,6 % [12, 22]. Подібний стан справ був і в ряді інших областей республіки.

Повільно розвивався процес застосування в матеріальному виробництві електродвигунів. У колгоспах і радгоспах у 1970 р. їх кількість становила 1055 тис. У середньому на одне господарство припадало 98 таких двигунів [11, 80]. Хоча в 1969 р. в колгоспах діяло 550 тис. електродвигунів, на одне господарство їх припадало 58 [13, 2].

У 1971 р. для потреб сільського господарства УРСР побудовано і введено в дію більш ніж півсотні районних підстанцій на 22750 км ліній електропередач усіх напруг [14, 1].

За 1968–1969 рр. обсяги виробництва ліній електропередач на селі зросли в 1,4 раза, споживання електроенергії збільшилося на 31 %. Проте цей рівень не відповідав вимогам часу. Постановою ЦК КПУ і РМ УРСР від 8 грудня 1966 р. № 899 передбачалося протягом 1966–1970 рр. збудувати і ввести в дію 306 тис. км сільських електромереж. За 1966–1969 рр. збудовано було лише 137 тис. км. Завдання по електрифікації з року в рік не виконувалися в повному обсязі. Особливо незадовільний стан з електрифікацією був в Івано-Франківській області (140 населених пунктів повністю не електрифіковані). У Кримській, Харківській, Чернівецькій, Запорізькій, Хмельницькій областях річний план електрифікації житлових будинків колгоспників виконано на 40–70 % [15, 48–49].

Застосування електродвигунів стримувала і недостатня забезпеченість державою потреб сільського господарства достатньою кількістю кабельної продукції, трансформаторами, електролампами та ізоляційною стрічкою тощо. У занедбаному стані знаходилися лінії електропередач. У 1970 р. з 1740,1 км високовольтних ліній колгоспів у задовільному стані перебувало лише 543,4 км (31,2 %). Вимагали ремонту 194,4 км, реконструкції – 370,4 км, в аварійному стані перебували 631,9 км (36,3 % електроліній) [16, 134].

У багатьох господарствах виробничі приміщення, до яких підводився електричний струм, були не пристосовані до його використання. У 1969 р. в 21,7 % їх кабель знаходився в аварійному стані. Нормам техніки безпеки не відповідали 20 % тваринницьких приміщень, що викликало постійну загрозу врання працівників та худоби струмом.

Мали місце хронічні перебої з постачанням електроенергії господарствам. У 1968 р. в Чернівецькій області було 1216 непланових відключень електропостачання, у Львівській – 120 аварійних відключень, Чернігівській – 491 непланових, Житомирській – 198, Івано-Франківській – 48 непланових, Черкаській – 98 аварійних відключень [15, 1–2]. У 1969 р. відбулося

46238 відключень колгоспів від джерел споживання, з яких 26588 – планових, 8361 – непланових, 4239 – аварійних, 3123 – викликаних стихійними лихами. Колгоспи Чернігівщини 1011 разів були відключені від джерел електропостачання, з них лише 520 разів планово. При цьому господарства недоотримали 1751, 2 тис. кВт-год. електроенергії.

Часто відключення колгоспів від електромереж було спричинено стихійними лихами. Так, 5–7 січня 1966 р. пройшли великі снігопади із сильним вітром. У результаті було порушено енергопостачання 876 колгоспів і 129 радгоспів [17, 68–69]. Подібні випадки мали місце майже кожного року. Віддалені колгоспи змушені були чекати налагодження електромереж декілька місяців.

Усе це негативно позначалося на наслідках господарювання, сільське господарство терпіло великі збитки, порушувалися технологічні процеси, падала продуктивність, зокрема корів, у яких порушувався режим доїння.

Хоча загалом були і певні зрушення. Відбувалося нарощення енергетичних потужностей сільського господарства. У 1970 р. вони становили 57,5 млн. кіньєвих сил. До 98 % зросла питома вага механічних і електричних двигунів. Водночас зменшилася до 11,2 % питома вага застосування у виробничих процесах сільського господарства робочої худоби. На 1968 р. було електрифіковано виробничі процеси в 132 фермах ВРХ, 3 свинофермах, 1 птахофермі колгоспів та в 102 корівниках, 3 свинарниках-відгодівельниках, 1 пташнику радгоспів УРСР [18, 1–2]. Але майже при повній відсутності малої механізації доводилося нераціонально використовувати потужну техніку, наприклад на транспортування незначних вантажів, де міг бути успішно застосований гужовий транспорт.

Роль електродвигуна як технічно надійного, економічно дешевого й продуктивного засобу технічної модернізації залишалася низькою, незважаючи на те, що протягом 70–80-х років ХХ ст. споживання електроенергії колгоспами і радгоспами зросло у 2,9 раза, 67 % з яких витраталося на виробничі процеси. Утрое збільшено надходження в сільське господарство електродвигунів, настільки ж зросла їх потужність. На господарство в середньому припадало 303 двигуни. Це безумовно було певним досягненням, однак енергоозброєність сільського господарства зростала темпами, які не відповідали світовим показникам.

Державне лімітування споживання електроенергії в сільському господарстві суттєво перешкоджало її широкому впровадженню у виробничі процеси в колгоспах і радгоспах. До цього додавався і такий фактор, як технічна недосконалість сільських електромереж. Матеріальна база підприємств районних електромереж знаходилась у жалюгідному стані. Вони не мали достатніх матеріальних ресурсів, аби вчасно усувати неполадки; їм не вистачало кабельно-провідникової продукції, дерев'яних і залізобетонних опор, обладнання для трансформації підстанцій. Так, в Івано-Франківській області з 349 одиниць автотехніки, якими користувалися відповідні підрозділи, лише 17 % мали термін експлуатації до п'яти років. Підрозділи, які обслуговували сільські електромережі, одержували бензину лише 40 % від необхідних обсягів [19, 3–4].

Електрифікація була оголошена одним із магістральних напрямів у сільському господарстві. Безвідповідальність партійних та відомчих інстанцій, які приймали рішення, та економічна незацікавленість відчужених від засобів виробництва безпосередніх виробників призвели до тяжких наслідків. Низька якість виготовлення та обслуговування техніки призводила до того, що частка важкої ручної праці в колгоспно-радгоспному виробництві залишалася ще високою. Основним гальмом у сільському господарстві були встановлені під час колективізації виробничі відносини.

Аналіз широкого кола питань показує, що об'єктивних причин для „провалу” сільськогосподарської галузі не було. Стан матеріально-технічної бази, попри його доволі низький рівень, не пояснював стрімкого падіння сільськогосподарського виробництва. Ця проблема мала комплексний характер. В основі її насамперед лежала системна суспільно-політична криза.

1. Журавльов М.М. Електрифікація сільського господарства та її економічне значення. – К., 1966.
2. Черненко М.С. Значення електрифікації у створенні матеріально-технічної бази комунізму. (Політекономічний нарис на матеріалах сіл господарства УРСР). – К., 1964.
3. Бабенко Ю.А. Електрифікація України. – К., 1960.
4. Дорош І.І. Ефективність капітальних вкладень у сільську електрифікацію. – К., 1962.
5. Падалка С.С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. – К., 1995.
6. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ ст: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги): Навч. посібник для студ. вузів, вчителів та учнів серед. шкіль. – К., 1995.
7. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця, 2005.
8. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. – К., 2006. – Т. 2.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф. 27. – Оп. 22. – Спр. 3086.
10. Народне господарство Української РСР у 1970 році. Статистичний щорічник – К., 1971.
11. Народне господарство Української РСР в 1981 році. Статистичний щорічник. – К., 1982.
12. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 22. – Спр. 1381.
13. Електродвигун у господарстві // Сільські вісті. – № 257. – 1969. – 2 листопада.
14. Електрика в господарстві // Сільські вісті. – № 294. – 1971. – 22 грудня.
15. ЦДАВО України – Ф. 27. – Оп. 22. – Спр. 1808.
16. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 22. – Спр. 2196.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6180.
18. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 29. – Спр. 932.
19. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 1205.

К. В. Лобач

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ В УКРАЇНУ (1933 –1934 рр.)

У проблематиці досліджень міграційної політики радянської влади щодо селянства першої половини 30-х років ХХ ст. об'єктом уваги дослідників, зазвичай, є питання примусового виселення

українських селян. Водночас проблема переселення селян-колгоспників з-поза меж України та внутрішньоукраїнського доприселення на територію південних та східних областей не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Здебільшого дослідники лише побіжно звертаються до неї у контексті дослідження голодомору 1932 – 1933 рр. та його наслідків [1]. Автор статті ставить за мету дослідити кампанії переселення російських та білоруських селян в українські села та міграційні процеси у самій Україні. Це дозволить, насамперед, з'ясувати реальні, а не офіційно задекларовані, соціально-економічні та політичні причини масштабних переміщень населення, визначити їх мету та завдання у справі колгоспного будівництва. Окрім того аналіз процесу переселення та його наслідків дозволить спростувати міфи про „сите” життя російських селян у голодних українських селах та ідилію міжнародних стосунків.

З метою „повного освоєння малозаселених родючих районів”, як вказувалося в постанові ЦВК і РНК СРСР від 15 серпня 1933 р., при Раді народних комісарів СРСР було створено Всесоюзний переселенський комітет (ВПК) [2, 919]. У листі до Л. Кагановича та В. Молотова від 27 серпня 1933 р. Сталін, наголошуючи на негайному затвердженні персонального складу комітету, вимагав (переклад з російської автора – К. Л.): „...негайно дати йому оперативне завдання на зразок організації переселення на початку наступного року на Кубань і Терек (скажімо, 10 тис. домогосподарств з сім'ями), в Україну (степ) 15 – 20 тисяч. Це питання робочої сили на півдні, де завжди не вистачало робітників” [3, 316].

Зауваження щодо нестачі робочої сили в Україні влітку 1933 р. цілком слушне і пояснюється, всупереч зауваженням генсека, насамперед наслідками реалізації більшовицької політики колективізації та хлібозаготівель, класовими депортаціями та чистками, що призвели до загальнонаціональної катастрофи – голодомору. Аналіз тогочасних документів дає підстави вважати, що програма переселення російських та білоруських селян на землі українського степу мала на меті вирішити питання не стільки кількості, скільки „якості” робочої сили в колгоспах. Такий висновок напрашується, по-перше, з огляду на відтермінування запланованого на 4 квартал 1933 р. внутрішньоукраїнського переселення 22 тис. родин з Київської, Чернігівської та Вінницької областей до Дніпропетровської, Одеської та Донецької областей та, по-друге, зважаючи на критерії класового добору переселенців у російських регіонах. Тож можна припустити, що переселення домогосподарств на територію України та Кубань повинне було не лише забезпечити ринок праці, але й посприяти процесам деукраїнізації, започаткованим у грудні 1932 р., та забезпечити зміцнення соціальної бази колгоспного ладу.

Документи засвідчують, що на початку жовтня в керівництва держави ще не було планів розпочинати кампанію переселення в останньому кварталі 1933 р. 2 жовтня Л. Каганович в листі до Сталіна зауважував лише, що можливо доведеться організувати стихійне переселення, яке розпочалося в деяких районах Середньої Волги [3,